

PRIKLAUSYMO ATRIBUTINIAI JUNGINIAI

Laimutė BUČIENĖ

ĮVADINĖS PASTABOS

Apie atributinių junginių (toliau – AJ) sampratą, pagrindinius požymius, semantinį skirstymą jau rašyta (žr. Bunevičiūtė, 1998, 29–42). Taip pat išsamiau aptarti AJ, kurių pagrindinis dėmuo – veiksmožodinis daiktavardis (žr. Bunevičiūtė, 2000, 10–15), ir antraeilio pavadinimo AJ (žr. Bunevičiūtė-Bučienė, 2001, 10–15). Šio straipsnio tikslas – aptarti AJ, kurie reiškia priklausymo santykius, detaliau panagrinėti jų rūšis ir porūšius, atsižvelgiant į abiejų dėmenų semantinius tipus ir tų dėmenų sąveikos įvairovę.

Priklausymo santykiai mūsų suprantami plačiaja prasme – ne tik privati nuosavybė. Įtraukiami ir visumos – dalies, giminystės, pavaldumo ir panašūs santykiai.

Šie AJ taip pat laikomi išvestiniais, tik čia transformuojamos viena iš kitos tiesiogiai neišvestos konstrukcijos (skirtingai negu AJ su veiksmožodiniu, būvardiniu daiktavardžiu), pvz.: *Antano įmonė* → *Antanas turi įmonę* → *Antanui priklauso įmonė*. Dažniausiai posesorius¹ implicitiškai susijęs su veiksmožodžiu, reiškiančiu turėjimą, priklausymą veiksmožodiniame junginyje, bet ne visada, plg.: *liaudies menas* → *menas sukurtas liaudies* (žr. Valeika, 1970, 81–82; Pisarkova, 1974, 175; Paulauskienė, 1989, 86).

Priklausymo AJ prijungiamojo dėmens tikrinio, bendrinio daiktavardžio kilmininku arba asmeninio įvardžio kilmininko savybine forma pasakomas dažniausiai asmuo, kuriam kas priklauso.

Šio potipio AJ semantika tiriama, remiantis **neatskiriamojo** ir **atskiriamojo priklausymo** santykių opozicija (Ivanova, 1975, 172). Taip pat atsižvelgiama į **posesoriaus** (aktyvus / pasyvus, asmuo / neasmuo, konkretus / abstraktus) ir **turimojo daikto** (konkretus / abstraktus, laikinas / pastovus) semantinius požymius.

Neatskiriamojo priklausymo AJ dėmenys reiškia organinį daiktų priklausymą. Atskiriamojo priklausymo AJ rodo juridinį priklausymą, t. y. visai atskiro, savarankiškai egzistuojančio daikto nefizinę sąsają su kitu daiktu.

¹ Priklausomuoju AJ dėmeniu einantį valdantįjį daiktą kalbotyroje įprasta vadinti posesoriumi (žr. Golovačeva, 1989, 44; Seliverstova, 1990, 24).

1. NEATSKIRIAMOJO PRIKLAUSYMO SEMANTIKA

1.1. Visumos ir dalies santykiai

1.1.1. Aiškiają priklausymo reikšmę turi tie AJ, kuriais pasakomas **daikto dalies priklausymas visumai**. Posesorius žymi visumą, o turimasis daiktas – jos dalį (žr. Bulygina, 1959, 220–211; LKG 3 185–186; Šeljakin, 1990, 125; DLKG 558; Valeckienė, 1998, 153). Priklausomuoju dėmeniu pasakomas: 1) **asmuo** ar koks kitas gyvas **padaras** (paprastai aktyvusis posesorius), 2) **augalas** ar koks kitas konkretus daiktas (pasyvusis posesorius). Pagrindinis šių ŽJ dėmuo – konkrečios reikšmės daiktavardis, turintis požymį „pastovus“ (kūno dalių, vidaus organų, daiktų dalių vardai).

(1) **Aktyvusis posesorius**: *Mildos nugara, dėdės pečiai, senutės veidas, sesers veidas; silkės uodega, gaidžio gurklys, šuns sprandas, vištos kulšis* ir pan.

Diedas tik tada atitoko, kai pamatė putas ant mažojo Petro lūpų Vaičiul. *Tik tada aš pamačiau laibus ir kaulėtus pirštus ant įdegusio berniūkščio žasto* Mikel. *Žvėrelio akys baugiai lydi tolstantį pienininką* Aput. *Tik nedrįsau išimti strėlos, kuri buvo įsisiurbusi katytės krūtinėn ir dabar stypsojo atsikišusi* Bil.

Šio porūšio junginių priklausomasis dėmuo, žymintis asmenį, gali būti išreikštas ir nesubstitucinio asmeninio įvardžio kilmininku: **Pro_ę ← N**.

Meilė mus jaudina, egzaltuoja, priverčia mūsų širdį smarkiau plakti Myk-Put. *Lauke vėjas krepštelėjo langinę, ir visų akys susmigo į stiklą* Vaičiul.²

(2) **Pasyvusis posesorius**: *alyvų žiedai, gluosnio šakos, obels viršūnė; giesmės žodžiai, kepurės ausinės, pianino klavišai, skustuvo ašmenys, sąsiuvinio lapas, bažnyčios slenkstis, pilies bokštas, viešbučio koridorius* ir pan.

Jo rankos dar stipriau apglėbė kietą ir šiurkštų medžio kamieną Mikel. *Pūstelėjo vėjas ir pro ją nunešė geltonų klevo lapų sūkurį* Vaičiul. *O vabaliukas, užlipęs į gėlės viršūnę, atsistodavo pagaliau ant aukščiausio žiedo lapelio* Simon.

Domantas pasviro į kėdės atlošą Gruš. *Motiniukė palietė diržo sagtį ir atitraukė pirštus* Katil. *Prie kampo jis stabtelėjo, mintyse pakartojo paskutinius posmo žodžius ir paklausė* Mikel. *Pūstelėjo vėjas ir ant šventyklos stogo sutilindžiuvo varpeliai* Ivan. *Pro kameros langą, <...>, matėsi visas kaimas* Cv.

Šių AJ daiktavardžio kilmininką (**N_ę ← N**) taip pat gali pavaduoti įvardis. Priklausomuoju dėmeniu įvardinto daikto pavadinimas išaiškėja kontekste pvz.: *Užmiršęs*

² Įvardis *savo* vartojamas tada, kai norima nurodyti, jog tam tikras daiktas priklauso sakinio veiksmo loginiam subjektui. Kiti savybine reikšme vartojami asmeniniai įvardžiai (*mano, tavo, jo, mūsų...*) nurodo, kad daiktas priklauso ne sakinio veiksmui, o kuria nors kita sakinio dalimi reiškiamam (arba neišreikštam) asmeniui ar daiktui. Šie įvardžiai negali atstoti įvardžio *savo*: *Rūpinuosi mano (= savo) šeima* (Rosinas, 1964, 18–20).

viską, jis ant pirštų galų prisėlino prie pat pilies kiemo sienos ir ėmė čiupinėti jos [sienos] akmenis Aput.³

Pažymėtina, kad AJ, kuriais nurodoma visuma šalia jos dalies, vartojami ir **metaforiškai**, pvz.: mėnulio veidas, gyvenimo puslapis, tautos žiedas, mokslo šaknys, sąžinės akys, mirties rankos ir pan. (valdantysis daiktas gali būti tiek konkrečios, tiek abstrakčios reikšmės daiktavardis).

Vis labiau ryškėjo susirūpinęs mėnulio veidas Mikel. Tą rėksnį išvadavau iš mirties nagų Vaičiul. Žinai, gyvenimo šaknys kabinasi šitų žmonių, o ne mūsų Vaižg.

1.1.2. AJ dėmenys santykiauja kaip visuma bei jos dalis ir tada, kai priklausomasis dėmuo žymi vietą (dažnai žemės paviršiaus objektus), o pagrindinis dėmuo – tos vietos dalį, pvz.: uolos viršūnė, papėdė; lygumos pakraštys, upės pakrantė, jūros bedugnė, gatvės vidurys, miesto centras ir pan.

Paderėjo linai kalvos papėdėje Balt. Dainos ežero krantuos, pievose buvo Stasei ir Jonui skirtos Cv. Kareiviai tempia jį į menės vidurį ir sodina į kėdę Krėv. Yra, sako, pasaulio krašte tokios baltosios jūrės Krėv.

Šiuo atveju posesorius yra neskaidomo ŽJ dėmuo. Jis suteikia konkretų semantinį turinį abstrakčiam pagrindiniam dėmeniui. Tokių AJ savybinė reikšmė blankesnė negu anksčiau nagrinėtų junginių (1.1.1. sk.). Priklausymo santykiai čia susipina su nusakomąja vietos reikšme⁴ (plg. *Paderėjo linai papėdėje priekalvos*).

1.1.3. Sąlygiškai visumos – dalies reikšmę turi AJ, reiškiantys **produkto, daikto ar reiškinių** ir jo kilmės, šaltinio santykį. Priklausomasis dėmuo čia rodo buvusį, kalbamuju metu jau nebeegzistuojantį daiktų priklausymą, pvz.: slyvų sultys, medžio pjuvenos, žilvičio žievė, ramunėlių ekstraktas, vaško lašai, žemės dulkės, laužo dūmai, daržovių sėklos, arklių mėšlas, avino pėdos, žvakių šviesa, lietaus vanduo ir pan.⁵

Jaunas jo veidelis buvo panašus savo varsa į kanapių pieną Vaižg. Alkanas vabzdžių dūzgimas kvėpėjo karklų žieve Mikel. Gilios karvių pėdos buvo skersai ir išilgai nutryptos visoj dirvoj <...> Vaičiul. Pro tankią medžių uždangą veržėsi į pirkią mėnulio spinduliai <...> Vien.

³ Retais atvejais (kai posesorius – ne asmens pavadinimas) visumos ir dalies priklausymo santykius galima pasakyti priesagos *-inis būdvardžiu*, plg.: *jaučio ir jautinis ragas; alkūnės ir alkūninis kaulas; blauzdos ir blauzdinis raumuo; durų ir durinis langas* (žr. Kniūkšta, 1976, 75). Šiuo atveju labiau pabrėžiama daikto rūšinė ypatybė.

⁴ Daiktavardžio kilmininkas gali žymėti ne tik vietą, bet ir kitą materialų daiktą: *skrynios dugnas, dubens šonas, lovos kraštas, šliurių galas (Lūpų krašte liai trūkčioja – gal norėtų ką pasakyti, bet nesiryžia <...> Radz)* ar abstrakčią sąvoką: *karo pabaiga, moterystės pradžia, brendimo pradžia, nerimo pabaiga, gyvenimo tarpsnis (Tai turėjo palengvinti ir sutrumpinti lūkesčio tarpą Katil)*.

⁵ Tas pats ŽJ kitoje kalbinėje situacijoje gali žymėti ir realų priklausymą, plg.: *Užsigulęs ant gardo, panardinau suvytusius pirštus tirštose avino vilnose Avyž (ryški priklausymo reikšmė) ir Megztuką pati jam nunėriaus iš mūsų avių vilnos <...> Vaičiul (kilmė su priklausymo atspalviu).*

Kai kurie aptariamieji AJ yra medžiagos reikšmės nusakomųjų junginių paribys, pgl.: *beržo sula ir beržo durys; obuolių sultys ir obuolių vynas*. Jie skiriasi tuo, kad vienu ŽJ pagrindiniu dėmeniu žymima medžiaga kaip buvusi kilmininku pasakyto daikto sudedamoji dalis iš esmės nepasikeitusi, o kitų ŽJ – pagrindinis dėmuo rodo naują daiktą, daromą keičiant priklausomuoju dėmeniu pasakytą medžiagą (LKG 3 186).

1.2. Asmens ir abstrakčių dalykų santykiai

Neatskiriamojo priklausymo sferai priklauso **santykis tarp žmogaus ir jam artimiausių abstrakčių dalykų** (žr. Golovačeva, 1989, 47–48).

Valdomas posesoriaus daiktas žymi:

1) **psichines arba „kūno viduje esančias“ savybes** (*mintys, jausmai, savijauta, valia, įsitikinimai, nuotaikos; siela, sąžinė, būdas, protas, sąmonė, įpročiai, kompetencija, atmintis ir pan.*);

Užgius debesys ant jos galvos – ji ryžosi žengti prieš motinos valią Katil. Tve-rėja gamta, matyti, turėjo kažkokių savo sumetimų, išdvasindama visus šios moters jausmus Radz.

Nuo dainos žmogaus siela gražėja, ir šventasis Petras mane į dangų įsileis tik dėl balso Vaičiul. <...> lietuvių bajoro garbę nepigu įžeisti! Simon. Ir vardas jų išnyko iš žmonių atminties <...> Krėv.

2) savybes, būdingas **kūno dalių ir vidaus organų veiklai** (*balsas, eisena, rega, klausa, judesys, sveikata, negalia, apetitas ir pan.*);

Išgirdęs šnabzdantį senelės balsą, Antanukas visai nurimo Krėv. Kas čia negero, kad domiesi savo valdovo sveikata? Krėv. O Mariaus apetitas augo proporcingai išbadautų dienų skaičiui Avyž.

3) **fizines savybes** (*svoris, ūgis, išorė, bruožai, išvaizda, figūra ir pan.*);

Visos žmogaus pajėgos tam priešinos ir sakė: per vėlu, per vėlu, geriau išsėkis! Vaižg. Jo apskritas veidelis sušvinta merginos rausvumu, kai jis išgirsta komplimentą Škėm.

4) **socialines savybes** (*vardas, kilmė, profesija, pareigos, teisės, tikyba, kalba, pa-pročiai ir pan.*);

Beje, aš nuostabiai atspėju moterų vardus Mikel. Tik kamine girdėjosi tarš-kant katilėlių lankus ir moteriškųjų ruošos šneką Vaižg.

5) **laikiniosios savybės** (*likimas, dalia, laimė, liūdesys, jaunystė, senatvė, praeitis, ateitis, amžius ir pan.*)⁶.

⁶ Kai kurie paminėti abstraktūs dalykai gali būti neatskiriamuoju aktyviojo (ne asmens pavadinimo) posesoriaus daiktu (*Šuns balsas į dangų neina* tts.) arba įsameninto abstraktaus posesoriaus daiktu (*Bet sąžinės balsas liudija ir dangus matė* Simon).

Atejęs į vyro amžių, vedė moterį <...> Val. Ar jis gynė žmonių laisvę, ar dar labiau juos vergė? Bil.

Šios rūšies AJ būdingas ir **Pron_g** ← N struktūros modelis, pvz.: *savo mintys, savo nuostata, mano vardas, mūsų gyvastis, tavo praeitis, jo sąžinė ir pan.*

Tegu jie turi tą savo teisybę Radz. Galiu tarti, kad mano protas nepajėgia jos aprėpti Vaičiul.

1.3. Pasyvaus posesoriaus ir abstrakčių dalykų santykiai

Neatskiriamaisiais pasyviojo posesoriaus daiktais irgi gali būti abstraktūs dalykai, pvz.: *dainos ritmas, prekių kaina, pievų kvapas, krašto istorija, duonos rūgštis, ragaišio skonis, medaus saldumas, plaukų purumas, kalnų aukštumas, mūro šaltis ir pan.*

Švilpiama vienos vokiškos dainos melodija Simon. Retkarčiais sugauni merdinčios vasaros spalvas Mikel. Pajutau sausą katpėdžių šiurkštumą basose kojose <...> Katil⁷.

1.4. Abstraktaus posesoriaus ir abstrakčių dalykų santykiai

Šių AJ posesorius atskleidžia, konkretizuoja bendrų sąvokų turinį (žr. Golovačeva, 1989, 69), pvz.: *reikalo esmė, veiklos sfera, darbo tikslas, kalbos stilius, sveikatos būklė, moralės pavyzdys, charakterio savybės, vertinimo kriterijai, nedarbo lygis, valdžios struktūros, padornimo riba, savimeilės išraiška, partijos ideologija, gyvenimo situacija ir pan.*

Meilės atmosfera visus pagauna Vaižg. Toks yra ne individualaus, o visuotinio mąstymo pobūdis Radz. Šitokios atsargumo priemonės ir valstiečiams buvo nesuprantamos Avyž.

Santykiniu būdvardžiu taip pat galima nurodyti abstraktaus daikto ar reiškinių priklausymą platesnės apimties daiktui ar reiškiniui, pvz.: *geometrinė figūra, istorinis įvykis, valstybinė programa, psichologinis reiškinys, kalbinis vienetas* ir pan. (žr. Kniūkšta, 1976, 76).

⁷ 1.2. – 1.3. sk. analizuojamųjų AJ pagrindiniu dėmeniu gali eiti būdvardžio abstraktas: *žiūrovo skonis, valstybės saugumas, veido skaitumas, laukų platybė, mašinos greitis, žemės drėgmė* ir pan. Čia žymimas ypatybės ir jos turėtojo santykis, t.y. ypatybė suvokiama kaip jos turėtojo dalis. Šiuos ŽJ galima laikyti priklausymo AJ (žr. Seliverstova, 1990, 24; Seljakin, 1990, 36), nes jų pagrindinis dėmuo reiškia daugiau ar mažiau **daiktiškai** suvokiamas savybes (žr. Šepetytė, 1991, 129–131), kurios neatskiriamos nuo priklausomuoju dėmeniu pasakyto daikto. Jų giluminėje struktūroje esti papildomi subjektiniai (deskriptiniai) santykiai.

Veiksmiškoji pagrindinio dėmens reikšmė (*rašytojo mąstysena, knygos apimtis, žemės trauka*) taip pat komplikuoja priklausymo santykius.

Tais atvejais, kai pagrindinis ŽJ dėmuo yra predikatinės reikšmės daiktavardis (ypatybių ar veiksmų pavadinimas), turimojo daikto didesnis ar mažesnis „suaugimo“ su posesoriumi laipsnis priklauso nuo to, kiek ypatybė ar veiksmas yra virtę konkrečiu pavadinimu.

2. ATSKIRIAMOJO PRIKLAUSYMO SEMANTIKA

2.1. Giminytės santykiai

Šios rūšies priklausymo AJ pagrindiniu dėmeniu eina giminytės sąvokas reiškiantys daiktavardžiai, o priklausomuoju – (1) taip pat giminytės sąvokas žymintys daiktavardžiai (*marčios mama, tėvų tėvai, žmonos brolis*) ar (2) kiti asmenų pavadinimai (tiek bendriniai, tiek tikriniai), pvz.: *solisto mama, dvarininko duktė, ūkininko vaikas*, ir pan. (žr. LKG 3 188–190). Giminytės santykiai gali būti reiškiami ŽJ su keliais kilmininkais, susijusiais priklausymo ryšiais, pvz.: *Jūsų žmonos motinos jaunesnysis brolis buvo vedęs mano tėvo sesers vyresniąją dukterį Gruš.*

(1) *Jis pakėlė akis, ar nepamatys kur šių vaikelių motinos Vaičiul. Tėvų tėvai pasirinko tą vietą, dviejų upelių santakoje Katil*⁸.

(2) *Kitas kaimietis supykęs pavadindavo Raulą kunigo vaiku, bet jis nesupradavo reiškimo tų žodžių Bil. Vieno sodžiaus didiko duktė laukė sužieduotinio iš fronto Katil. Trumpai apsigalvojusi, nubėgo ji į patvartį, kur triūsė Plonių berniukas <...> Simon*⁹.

Asmeninių įvardžių kilmininkai pavaduoja daiktavardžio kilmininką: *Ir ligi šios dienos nebematė Joniukas savo tėvelio Bil. Baisiausia yra laidoti savo vaiką Mikel.*

Kai kurie kalbininkai giminytės santykius traktuoja kaip neatskiriamąjį priklausymą (žr. Pisarkova, 1974, 172; Žurynskaja, 1977, 240). Mūsų nuomone, šie santykiai (kaip ir pavaldumo santykiai) atsiduria ties atskiriamąjo priklausymo riba, t.y. jiems būdingas santykinis neatskiriamumas (plg. Golovačeva, 1989, 50). Žodžiais *brolis, vadovas* įvardinami asmenys tik todėl, kad egzistuoja kiti asmenys, su kuriais juos sieja giminytės, pavaldumo ryšys.

2.2. Pavaldumo (tarnybiniai) santykiai

Šiais AJ rodomas asmenų kaip pareigūnų ar organizacijų pavaldumo santykiai. Jų yra keletas porūšių (žr. LKG 3 190):

1) priklausomasis dėmuo žymi aukštesnės padėties asmenį, o pagrindinis – jam pavaldų asmenį, pvz.: *direktoriaus pavaduotojas, premjero patarėjas, dekanas sekretorė* ir pan.;

⁸ Artimesnius giminytės santykius reiškiantys AJ turi vienažodį pakaitalą, pvz.: *brolio žmona* „brolienė, svainė“, *senelės senelė* „prosenelė“, *sūnaus sūnus* „vaikaitis“ ir pan.

Šių ŽJ kilmininkai gali ne tik nurodyti giminytės ryšį, bet ir individualiau apibūdinti pagrindinį dėmenį, pvz.: *Ateina pas mus ir tokių: švelnių, gležnučių mamyčių sūnelių* Radz. *Ji, išlepusi provincijos geležinkelio stoties viršininko vienturtė dukrelė, atvažiavo į Kauną muzikos mokytis Gruš.*

⁹ Šios rūšies AJ posesorius – ne tik asmuo, bet ir kitos gyvos būtybės, pvz.: *ožkos jauniklis, gervės vaikas, stimos patinas, skruzdžių motinėle* ir pan.

Ir taip sėdėjo ten, nusizėminimo kupinas, kad jį pastebėjo ir pažino tėvo tarnai Krėv. Klebono skerdžius Baniulis jautė pašaukimą dievui tamauti Cv.

2) priklausomasis dėmuo žymi organizaciją (įstaigą), pagrindinis – jos vadovą ar vadovybę, pvz.: *universiteto rektorius, banko valdytojas, grupės kuratorius, frakcijos seniūnas, instituto direkcija ir pan.;*

Mokyklos direktorius su dviem ilgšiais mokiniais nuėjo palei silikatinį priestatą Aput. Didžiosios rašytojos gimtinėje labiausiai sukasi archyvo vedėjas Aput. To nedrįstu siūlyti, matydamas kuopos vadą atlyžtant ir ieškant kompromisų Katil.

3) priklausomasis dėmuo žymi organizaciją, o pagrindinis – jos padalinį ar narius, pvz.: *universiteto fakultetai, valstybės institucijos, redakcijos skyriai, ministrų kabinetas, savivaldybės tarnautojai ir pan.*

Komendantūros kareiviai, kaip ir pridera štabistams, į mus žiūrėjo su paneika ir gailėsčiu <...> Katil. Rugsejo vidury pradėjo dirbti instituto bibliotekoj Bubn.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad **pareigos nusakomos tik kilmininku** (*komercijos direktorius*), o jeigu pareigų pavadinimas sudaromas su pavaldumą reiškiančiu ŽJ, vartojamas naudininkas: *direktorius pavaduotojas ekonomikai* (LKKK 1998 11).

Pavaldumo reikšmės konstrukcijos sudaromos su prielinksniu prie ($N \rightarrow$ prie N_e), pvz.: *departamentas prie ministerijos, kursai prie universiteto, socialinio aprūpinimo skyrius prie Rusijos ambasados*. Tokie ŽJ (dažniausiai sudėtiniai), sudaryti su organizacijų pavadinimais, žymi organizaciją, įstaigą, kuriai yra pavaldi kokia kita organizacija ar įstaiga, nesanti pirmosios sudedamoji dalis (padalinys), arba koks nors veiklos baras, kuri nėra pagrindinė tos įstaigos veiklos sritis. Šios konstrukcijos būdingos tik oficialiajam kalbos stiliui. Svarbiausia jų funkcija – padėti skirti netiesioginį pavaldumą nuo tiesioginio, kuris nusakomas kilmininku, priklausomu nuo daiktavardžio, plg.: *Lietuvos Respublikos muitinės departamentas ir Darbų saugos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės* (žr. Valiulytė, 1994, 45–46).

2.3. Nuosavybės santykiai

Šiais AJ nurodoma, kam priklauso pagrindiniu dėmeniu pasakytas daiktas, kas jį valdo, pvz.: *mergaitės rankdarbiai, senio pypkė, tėvo akcijos, šešuro žemė, prezidento rezidencija ir pan.*

Pabrėžtina, kad AJ reiškia nuosavybės santykius (kaip ir giminystės, pavaldumo) su aktyviuoju posesoriumi, tiksliau asmeniu (kolektyvu), kuriam priklausantis daiktas neturi požymio „pastovus“, lyginant su visumos ir dalies, giminystės santykiais. Anksčiau aptartais atvejais minėtas posesoriaus aktyvumas/pasyvumas nebuvo toks svarbus požymis. Valdomas posesoriaus daiktas dažniausiai yra pasyvus, nors gali būti ir aktyvus (ne asmens pavadinimas), plg.: *kaimyno mašina ir kaimyno karvė*.

Kauno gatvėse jau švaistėsi liuksusinis Murzos automobilis Gruš. Svečio arklys nekantriai prunkščia, karmo ausim <...> Simon. Sykį, eidamas pro Julijos Būtautaitės įmonę, Domantas stabtelėjo Gruš.

Nuosavybės daiktavardžio kilmininko substitutas dažnai yra **asmeninis įvardis**¹⁰.

Tai Donata iš banko išėmė ir į pramonę perdėjo savo pinigus – kraitį Vaižg. Bet jie sugėrė rasą anuomet nuo mūsų pievų ir vasarojaus Katil. Jiems nepatinka, kad mano sudriskę rūbai <...> Cv.

Riekia pridurti, kad priklausymo (turėjimo) reikšmė būdinga **savybiniams įvardžiams manas(-is), tavas(-is), savas(-is)** ir pan.: *Adomas iškinkė arklį, leido pasivolioti, išsiprunkšti, tada pametė šieno iš savųjų rogių Balt.* Dėmenų formalusis santykis čia keičiasi (derinamas), bet ŽJ reikšmė lieka ta pati, plg.: *manasis vyras* ir *mano vyras*. Savybiniai įvardžiai bendrinėje kalboje retai vartojami, tačiau stilistiniu aspektu naudingi (žr. Labutis, 1980, 55). A. Rosinas teigia, kad savybiniai įvardžiai yra tik beletristikos reiškinys (žr. Rosinas, 1996, 55, 149–150).

2.4. Autorystės santykiai

Savitas yra autorystės santykius reiškiantis kilmininkas. Nors šių AJ dėmenys rodo atlikėją ir jo veiksmo rezultatą ir jų negalima transformuoti į predikatinės struktūras su veiksmažodžiu turėti (žr. Valeika, 1970, 82), semantiniu požiūriu jie laikytini priklausymo AJ.

Autorius (posesorius) gali būti nusakytas (1) **tikrinium** daiktavardžiu (*V.Šekspro dramos, Krylovo pasakėčios*), (2) **bendrinium** daiktavardžiu, reiškiančiu ne tik asmenį, bet ir kitą gyvą būtybę (*mokytojo eilėraščiai, paukščio dainos*) arba (3) daiktavardžiu, reiškiančiu **kolektyvinę autorystę** (*graikų mitai, rusų folkloras*).

(1) *Pats pritaikęs melodiją, Murza niūniuoja Maironio posmą <...> Gruš. Maišto eilėraščius bei korespondencijas spausdina laikraštis Radz.*

(2) *Studentai labai garsiai ir arogantiškai ėmė svarstyti apie žymaus dramaturgo pjesę Mikel. Gretė ieško atminty išlikusių anos jūreivių dainos žodžių Simon.*

Vieversio muzika labai panaši į svirplio užkrosnyje <...> Vaižg. Nebuvo jokios praeities – ji mirė, kaip ir tos paukščių dainos kartu su miršančiais beržais Avyž.

(3) *<...> dainavo Napalys vis tą pačią aukštaičių senovinę sutartinę, grįždamas iš Gondingos pasipažinęs su miestiečiais Vaižg. Ištisomis žiemomis tysojo lovoje, pypkę traukdamas ir užgintus lietuvių raštus skaitydamas Vaižg.*

Autorystę gali nurodyti ir **priesagos -inis būdvardžiai**, kai tikrinis vardas vartojamas bendrine prasme, pvz.: *jablonskinė rašyba, mažvydinis raidynas, jauninis kirčiavimas* ir pan. (žr. Kniūkšta, 1976, 76).

¹⁰ Nuosavybės santykiai reiškiami ir nežymimaisiais įvardžiais: *niekieno žemė, kažkieno apsiaustas* ir pan.

Priklausymo santykius reiškiančių AJ apžvalga rodo, kad neryškus priklausymas gali būti nusakomas priesagos *-inis būdvardžiu*¹¹. Kilmininku pasakomą tiesioginę priklausomybę (*valstybės bankas, ekonomikos reforma*) reikia skirti nuo priklausomybės rūšį reiškiančio būdvardžio (*valstybinis bankas, ekonominė reforma*).

Lietuvių kalboje posesorius gali būti reiškiamas ir naudininku. Kilmininku ir nau-
dininku žymimi skirtingi priklausymo santykių aspektai. Iškeliant į pirmą vietą priklausomąjį daiktą, posesoriaus raiška – kilmininko forma, kai norima pabrėžti asmenį „kuriam kas nors atsitinka“, vartojamas naudininkas, plg.: *Sugedo vyro mašina ir Sugedo vyru mašina* (žr. Grabauskas, 1971, 54; Šukys, 1998, 125–126). Manytina, kad posesoriaus reikšmėje esantis „gyvumo“ požymis turi lemiamą reikšmę naudininko linknio atsiradimui šioje pozicijoje. Tokiu atveju kilmininko vartoseną traktuojama kaip stilistiškai žymėtas variantas, galimas tik pabrėžiant priklausomąjį daiktą (žr. Bulygina, Stalmėnė, 1985, 211–212; Laužikas, 1987, 21, 23).

Pažymėtina, kad priklausymo kilmininko (kaip ir nusakomojo) vieta gali būti inversinė – postpozicija pažymimojo dėmens atžvilgiu – $N \rightarrow N_n$ (AJ nevirsta predikati-
ne struktūra, nes posesorius neaktualizuojamas).

Ubagės dar sykų pabučiavo ranką klebono ir grįžo namon <...> Bil. Taip ir toliau tęsės galinga giesmė N a p a l i o, kuris lyg oficeris ėjo pirma mojuodamas taktą Vaižg.

Kai po pažymimojo dėmens pasakomas įvardinis posesorius, labiau pabrėžiamas ne daikto turėtojas, o valdomas daiktas, pvz.: *Dirvos mūsų slėsnos Katil. Tas per kiaurą metą be atlydos dirba namus savo Val.*

3. IŠVADOS

Neatskiriamojo ir atskiriamojo priklausymo reikšmės skiriamos kaip pačios bendriausios.

Prie organinės neatskiriamojo priklausymo semantikos priskyrimė šias AJ rūšis: **visumos ir dalies santykius bei asmens, pasyviojo ir abstrakčiojo posesoriaus santykius su abstrakčiais dalykais.**

Atskiriamojo priklausymo AJ gali reikšti **giminystės, pavaldumo, nuosavybės ir autorystės** semantinius santykius.

Apibūdinant šio potipio AJ dažnai svarbu nustatyti, ar **posesorius aktyvus/pasyvus, asmuo/neasmuo, konkretus/abstraktus.** Priklausymo reikšmė ypač ryški, kai ŽJ priklausomasis dėmuo žymi asmenį, kitą gyvą būtybę ar personifikuotą daiktą. Jeigu posesorius reiškia materialų daiktą, abstrakciją, priklausymo santykiai silpnėja.

Posesoriai su **veiksmų ar ypatybių pavadinimais** būna susiję tik tada, kai tie įforminami kaip **tikrosios nominacijos** (Valejka, 1980, 16–17).

¹¹ Priesagos *-iškas* būdvardis nevertojamas veikėjo priklausymui kokiai nors kategorijai, tau-
tybei reikšti: *ne žydiškiesi*, bet *žydų emigrantai* (KPP 1985 108–109).

Priklausymo AJ dėmenų semantika įvairi, tačiau gramatinė raiška palyginti vienoda. Pagrindinis jų struktūros modelis – $N_g \leftarrow N$. Priklausymas asmeniui reiškiamas ir **asmeninio įvardžio kilmininku** ($Pron_g \leftarrow N$), kuris eina ir su konkrečios, ir su abstrakčios reikšmės daiktavardžiais (plg.: *mano knyga ir mano ateitis*). Be to, priklausymo (kaip ir nusakomąji) kilmininką gali atstoti ir kitų kalbos dalių sudaiktavardėjusios žodžių formos, pvz.: *pažįstamo sodyba, aklujų draugija, suaugusiųjų pareigos, girta išvaizda, artimo vardas* ir pan.

POSSESSIVE PHRASES

Summary

Possessive phrases indicate the belonging of a thing or its other relations.

In the case of inalienable possession a possessed thing cannot be separated from the possessor without breaking its integrity. Such phrases denote the relations of the whole complex to its part (e. g. *merginos pirštai, namo langai, žmogaus siela, pyrago skonis, savimeilės išraiška*).

The possessed things in alienable possession are not perceived as necessary or possible to the possessor in general. Alienable possession expresses kinship (*dukros sūnus*), position (*vedėjo sekretorė*), ownership (*mano mašina*), authorship (*Maironio eilėraštis*) relations.

SUTRUMPINIMAI

Aput Juozas Aputis
Avyž Jonas Avyžius
Balt Juozas Baltušis
Bil Jonas Biliūnas
Bor Kazys Boruta
Bubn – Vytautas Bubnys
Cv Petras Cvirka
Gruš Juozas Grušas
Ivan Jurga Ivanauskaitė
Katil Marius Katiliškis

Krėv – Vincas Krėvė
Mikel – Jonas Mikėlinas
Myk-Put – Vincas Mykolaitis-Putinas
Radz – Bronius Radzevičius
Simon – Ieva Simonaitytė
Škėm – Antanas Škėma
Vaičiul – Antanas Vaičiulaitis
Vaižg – Juozas Tumas-Vaižgantas
Val – Motiejus Valančius
Vien – Antanas Vienuolis

LITERATŪRA

Bulygina, 1959 – Булыгина Т. Неглагольные сочетания с родительным падежом в современном литовском литературном языке. – Славянское языкознание. Москва, 217–231.

Bulygina, Stalmene, 1985 – Булыгина Т., Сталмене В. Типология possessивных конструкций в современных балтийских языках. – Baltu valodas senak un tagad. Rīga, 209–216.

Bunevičiūtė L., 1998, Atributinių junginių samprata, aprašymo galimybės ir kai kurie požymiai. – Kalbotyra, t. 47 (1), 29–42.

- Bunevičiūtė L.*, 2000, Atributiniai veiksmožodinių daiktavardžių junginiai. – Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika, t. 1, Nr. 2, 10–15.
- Bunevičiūtė L.*, 2001, Antraeilio pavadinimo atributiniai junginiai. – Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika, t. 1, Nr. 3, 10–15.
- DLKG* – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika / Ats. red. V. Ambrasas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Golovačeva*, 1989 – Головачева А.В. Категория посессивности в плане содержания. – Категория посессивности в славянских и балканских языках. Москва, 44–111.
- Ivanova*, 1975 – Иванова. Т. А. О содержании категории притяжательности. – Вестник ЛУ, вып. 2, 8, 171–174.
- Grabauskas V.*, 1971, Dabartinės lietuvių kalbos naudininko reikšmės ir funkcijos. – Kalbotyra, t. 22 (1), 49–59.
- KPP* – Kalbos praktikos patarimai / Sud. A.Pupkis. Vilnius: Mokslo, 1985.
- Kniūkšta P.*, 1976, Priesagos *-inis* būdvardžiai. Vilnius: Mokslo.
- Labutis V.*, 1980, Kilmininkas ir savybiniai įvardžiai. – Baltistica, t. 16 (1), 53–57.
- Laužikas L.*, 1987, Kurie ne kurie kilmininko ir naudininko linksnių semantinio santykio atvejai. – Mūsų kalba, Nr.2, 19–23.
- LKG3* – Lietuvių kalbos gramatika. T. 3: Sintaksė / Ats. red. K.Ulvydas. Vilnius: Mokslo, 1976.
- LKKN* – Lietuvių kalbos komisijos nutarimai / Sud. R.Dobeliénė. Vilnius: Mokslo ir encikl. leid, 1998.
- Paulauskienė A.*, 1989, Gramatinės lietuvių kalbos vardažodžių kategorijos. Vilnius: Mokslo.
- Pisarkova*, 1974 – Писаркова К. Посессивность как грамматическая проблема. – Грамматическое описание славянских языков / Отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва, 171–176.
- Rosinas A.*, 1964, Taisyklingai vartokime savybinius įvardžius. – Kalbos kultūra, sąs. 6, 18–19.
- Rosinas A.*, 1996, Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai. Vilnius: Mokslo ir encikl. leid.
- Seliverstova*, 1990 – Селивестрова О. Н. Контрастивная синтаксическая семантика. Москва: Наука.
- Skardžius P.*, 1935, Priesaga *-inis* ir jos vartojimas. – Gimtoji kalba, Nr. 5, 69.
- Šeljakín*, 1990 – Шелякин М. А. Опыт описания родительного падежа русского языка. – Функциональные и семантические проблемы описания русского языка, 31–52.
- Šepetytė R.*, 1991, Būdvardžių abstraktų semantika. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 29, 128–131.
- Šukys J.*, 1998, Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartoseną ir normas. Kaunas: Šviesa.
- Valeckienė E.*, 1998, Funkcinė lietuvių kalbos gramatika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Valeika L.*, 1970, Adnominal possessives in modern Lithuanian. – Baltistica, t. 6 (1), 79–91.
- Valejka*, 1980 – Вaleyка Л. Транспозиция в литовском и английском языках. Вильнюс: М-во высш. и средн. спец. образования Лит. ССР.
- Valiulytė E.*, 1994, Ypatinesnės prielinksnio *prie* konstrukcijų reikšmės. – Kalbos kultūra, sąs. 66, 35–37.
- Žurynskaja*, 1977 – Журынская М. А. Именные посессивные конструкции и проблема неотторжимой принадлежности. – Категория бытия и обладания в языке / Отв. ред. В.Н. Ярцева. Москва, 235–251.